

Gheorghe MOLDOVANU

ROLUL POLITICILOR LINGVISTICE ÎN GESTIONAREA SITUAȚIILOR PLURILINGVE

Astăzi, în Europa, crește tot mai mult importanța problemelor legate de politica lingvistică. Emergența noilor state, migrațiunea, caracterul plurilingv¹ al majorității covârșitoare a statelor europene, problemele ridicate de minoritățile etnice, funcționarea instanțelor supranaționale, mondializarea etc. au importante consecințe lingvistice care necesită recurgerea la politici adecvate.

Este cunoscut faptul că limbile nu coexistă în mod haotic în cadrul ecosistemelor lingvistice, ci sunt antrenate într-o concurență acerbă pentru supraviețuire și dominație (Laponce, 1984; Calvet, 1999; Chaudenson, 2000)². O surșă a conflictului dintre limbi este repartizarea inegală a funcțiilor sociale ale acestora în condițiile multilingve. Însă, întrucât sistemul tinde spre stabilitate, în cele din urmă se ajunge la situația în care una dintre limbile coexistente devine dominantă atât în comunicarea interpersonală, cât și în asigurarea funcțiilor de identificare, de promovare socială și de exprimare a unității naționale. După cum afirmă A.

Martinet, „la tendance à la réduction et à l'élimination finale de la situation bilingue est un trait général et permanent” (Martinet, 1982).

Într-un studiu publicat în anul 1979, lingvistul german G. Bossong (Bossong, 1979) încearcă să explice două fenomene diametral opuse, specifice situațiilor concurențiale plurilingve: extinderea ariei de funcționare sau chiar universalizarea unor limbi, pe de o parte, și evoluția regresivă sau chiar dispariția altor limbi, pe de altă parte. În opinia autorului, aceste două tendințe s-ar datora legilor funcționale de dezvoltare a limbilor. Astfel, G. Bossong afirmă că universalizarea unor limbi are loc în virtutea faptului că acestea dezvoltă în mod constant subsisteme lexicale noi pentru a se acomoda la noile cerințe în materie de denotație, ceea ce are drept rezultat extinderea numărului de registre și a ariei de utilizare a lor. Și dimpotrivă, locuitorii limbilor cu un număr limitat de registre pot să renunțe la această activitate creativă și să adopte limbile universale pentru satisfacerea unor necesități în anumite domenii concrete, cum este domeniul științific. În acest mod, aria funcționării limbilor în cauză se reduce progresiv, ceea ce poate duce chiar la dispariția lor. G. Bossong argumentează dând exemplul evoluției diametral opuse a limbilor spaniolă – catalană și franceză – occitană care au cunoscut în secolele XIV-XV și, respectiv, XII-XIII un nivel relativ similar de dezvoltare. Or, ar fi o naivitate să se ignore că această evoluție în direcții opuse a limbi-

lor menționate a fost declanșată, favorizată și accelerată în ambele cazuri de măsurile politice luate de autoritățile de la Madrid și Paris.

Ne-am referit la studiul lui G. Bossong pentru a insista asupra complexității relației dintre limbă și societate; analiza acestei relații necesită o fundamentare teoretică solidă, inspirată din lingvistică, sociologie, psihologia socială și politică în același timp. Prin urmare, domeniul politicilor lingvistice este unul pluridisciplinar, în măsura în care statul intervine într-o situație lingvistică specifică, prin aplicarea unor măsuri administrative și juridice (Laporte, 1994), în vederea asigurării pe teritoriul său a echilibrului și a armoniei între limbile și comunitățile care vorbesc aceste limbi.

Revenind la concurența dintre limbi, este important să menționăm că la etapa actuală acest fenomen sociolingvistic a depășit limitele teritoriale ale unui stat și a căpătat o dimensiune mondială, ceea ce poate perturba strategiile lingvistice naționale.

PROMOVAREA UNEI LIMBI ȘI CONCURENȚA LIMBILOR LA NIVEL NAȚIONAL

Orice politică lingvistică urmărește atingerea a două obiective sociale distincte, dar strâns legate între ele: promovarea unei limbi, pe de o parte, și reglementarea relațiilor dintre limbile în contact, pe de altă parte. De fapt, promovarea unei limbi nu este altceva decât un răspuns la concurența impusă acesteia de o altă limbă. Această

concurență stă la originea oricărei politici lingvistice. De altfel, politicile lingvistice existente dovedesc acest lucru: promovarea limbii catalane în Spania are actualmente drept obiectiv contrabalansarea dominației limbii spaniole; promovarea limbii franceze în Québec are ca scop contracararea presiunii limbii engleze; în Belgia, comunitatea flamandă dorește să-și salveze limba care este amenințată de dominația limbii franceze; Țările Baltice (Estonia, Lituania și Letonia), declarându-și, după dezmembrarea Imperiului sovietic, ferma voință de promovare a limbilor naționale, urmăresc același scop în raport cu limba rusă. Republica Moldova însă a dat dovadă de mai puțină fermitate în acest sens, adoptând o legislație lingvistică de compromis, care părea să urmărească mai degrabă instaurarea și legitimarea bilingvismului național-rus și rus-național pe întreg teritoriul republicii³.

Deși statul a afișat până în 2003 o politică lingvistică oficială orientată spre unilingvism (promovarea limbii de stat), limbii ruse i s-au acordat, de fapt, toate drepturile și privilegiile pe care le-a avut pe timpul U.R.S.S. Voința deghizată a autorităților moldave de a reinstaura bilingvismul moldo-rus este, în sfârșit, exprimată explicit în Concepția politicii naționale de stat a Republicii Moldova⁴. După cum afirmă, pe bună dreptate, D. Baggioni „La situation linguistique dans les républiques européennes de l'ex-U.R.S.S., en dehors des Etats Baltés, n'a pas connu de grands changements après l'éclatement de l'empire. Malgré les poussées

nationalistes, le russe reste encore une seconde langue véhiculaire pour ces Etats indépendants qui ont fini par renouer des liens avec l'ancienne puissance" (Baggioni, 1997).

Așadar, în ciuda concurenței existente între aceste două limbi pe teritoriul Republicii Moldova, autoritățile moldave promovează o politică lingvistică ambiguă. Pe de o parte, ea este inspirată de ideea că limba este simbolul statului-națiune⁵ (ceea ce a determinat, se pare, voința de promovare și decretarea limbii moldovenești⁶, dar nu române drept limbă oficială în Moldova), pe de altă parte, limbii ruse i se atribuie statutul de limbă de comunicare interetnică⁷.

Cu toate că Chișinăul a adoptat, după cum am menționat mai sus, o politică de compromis, autoritățile din Tiraspol promovează fără nici o jenă o politică de discriminare față de limba română și vorbitorii acestei limbi. Deși în Transnistria au fost declarate trei limbi oficiale (rusa, ucraineana și „moldoveneasca”), limba rusă a rămas dominantă în toate sferile vieții sociale și politice. Fondurile bibliotecilor sunt completate în cea mai mare parte cu literatură rusă, pe când la chioșcurile din orașe și din centrele raionale nu există ziare sau reviste în limba română, publicate la vest de Nistru, iar „unicul ziar moldovenesc de limbă română este sub orice nivel, adică este de «limbă moldovenească»” (Cotelnic, 1998). Această politică contribuie la degradarea progresivă a limbii române, însă „cel mai grav element în această ecuație îl constituie alfa-

betul străin” (Soltan, 1991).

Fără a insista asupra politicii lingvistice din Moldova (această chestiune este atât de importantă, încât merită un studiu aparte), menționăm următoarele: cu cât mai mult ne îndepărtăm de data proclamării independenței (27 august 1991), cu atât mai dependentă de limba rusă este politica lingvistică. Actuala politică lingvistică de tipul „laissez faire, laissez choisir” nu face decât să împiedice dezvoltarea limbii române în Moldova. Viitorul ei în acest spațiu depinde de politica lingvistică care va fi promovată în următorii ani.

Revenind la esența subiectului, este important să menționăm că politica lingvistică nu poate suprima concurența dintre limbi. Ea este doar în măsură să o atenueze prin acțiunile de contrabalansare. Conform observațiilor lingvistului american J. Fishman, revitalizarea limbilor aflate în stare de declin⁸ poate să dea rezultatele scontate doar prin îmbinarea eforturilor comune ale familiei și instituțiilor publice în condițiile unei bune interacțiuni cu limba națională (Fishman, 2001).

S-ar putea crea impresia că intervenția sociolingvistică a autorităților statale este justificată numai în cazul limbilor mai puțin răspândite, amenințate de pericolul asimilării. În realitate, însă, lucrurile se prezintă altfel. De exemplu, Franța a considerat necesar să contracareze efectele presiunii limbii engleze asupra limbii franceze prin adoptarea diverselor măsuri în acest scop: crearea, în 1966, a Înalțului comitet pentru apărarea și extinderea limbii franceze⁹, votarea, în decembrie

1975, a primei legislații lingvistice (Legea „Bas-Lauriol”)¹⁰, introducerea unui nou articol în Constituție (1992), prin care se declară că limba franceză este limba Republicii¹¹, în fine, adoptarea Legii Toubon în 1994¹².

Așadar, promovarea unei limbi și reglementarea coabitării limbilor în contact sunt elementele de bază ale oricărei politici lingvistice.

Necesitatea și voința de a promova o limbă rezultă din funcția identitară pe care aceasta o îndeplinește în cadrul unei comunități. Limba nu este doar un mijloc de comunicare. În afară de funcția de comunicare, ea constituie un factor esențial de integrare și de coeziune socială. Este important de menționat că în condițiile mondializării vieții economice își croiește calea o mișcare contrară – aceea de afirmare a comunităților locale, regionale și minoritare, limba fiind un puternic simbol al etnicității (Gueunier, 1985)¹³. Limba îi unește pe vorbitorii săi într-o comunitate ai cărei membri au același destin, aceeași istorie, aceeași atitudine față de alte comunități lingvistice și, prin urmare, față de alte limbi. În situația în care securitatea lingvistică și culturală a unei comunități este compromisă¹⁴ din cauza concurenței cu o altă limbă, voința de a-și proteja limba și cultura prinde rădăcini în conștiința publică. Această voință se afirmă pe măsură ce efectele concurenței devin tot mai vădite și, în cele din urmă, se impune partidelor politice și guvernelor.

Prin urmare, în situația în care două sau mai multe limbi coexistă în

același teritoriu, ele au tendința de a domina în toate domeniile vieții sociale, iar instaurarea supremației unei limbi într-un domeniu sau altul are loc în funcție de ponderea politică, economică și, uneori, culturală a vorbitorilor acestei limbi în domeniul dat (Gardès-Madrey, Françoise / Brès, 1987). Dacă această tendință este lăsată la voia întâmplării, ea provoacă pe piața limbilor o concurență acerbă și se finalizează, de cele mai multe ori, cu instaurarea în spațiul dat a supremației unei singure limbi. Iată de ce obiectivul major al politicii lingvistice este influența și gestionarea acestei tendințe prin diferite pârgii administrative și juridice pentru a echilibra fenomenul interacțiunii lingvistice. Deși actorul principal al politicii lingvistice este statul, un rol important în promovarea egalității funcționale a limbilor îi revine societății civile în ansamblu, organizațiilor civice pentru apărarea drepturilor omului, familiei etc.

POLITICA LINGVISTICĂ ȘI DIMENSIUNEA MONDIALĂ A CONCURENȚEI LIMBILOR

La etapa actuală, elaborarea și promovarea politicilor lingvistice naționale riscă să fie compromise de cel puțin două fenomene care nu pot fi ignorate.

Pe de o parte, concurența limbilor la nivel național este agravată de concurența lingvistică externă. Chiar dacă unitatea teritorială continuă să rămână criteriul esențial al delimitării politice, numeroase activități nu se mai înscriu în cadrul frontierelor unui stat. Logica mondializării și a neoliberalismului

contribuie la extinderea ariei de utilizare a limbilor de circulație internațională în defavoarea altor limbi (Truchot, 1997). Anglo-americană, spre exemplu, deține hegemonia pe piața mondială a limbilor, în special în domeniul economic și în cel al relațiilor internaționale. Astfel, gradul de utilizare a limbii engleze în Québec sporește o dată cu generalizarea comunicării cu restul continentului și al lumii prin intermediul Internet-ului, unde limba engleză a devenit un fel de *lingua franca*. În consecință, importanța limbii franceze scade, iar dispozițiile legislației lingvistice din Québec, în special în domeniul comerțului și al afacerilor, sunt din ce în ce mai compromise de necesitățile de comunicare cu lumea externă.

Pe de altă parte, crearea unor organisme economice și politice supranaționale, cum ar fi Uniunea Europeană (UE), Consiliul Europei (CE) ș.a., atrage după sine riscul de a perturba profund dinamica concurenței lingvistice în interiorul fiecărui stat membru, ceea ce influențează statutul internațional al limbilor vorbite pe teritoriul acestor state. Riscul acesta este cu atât mai mare, cu cât organismele susmenționate promovează politici lingvistice diferite.

Astfel, este cunoscut faptul că CE își propune drept scop protejarea și dezvoltarea patrimoniului lingvistic și a diversității culturale a Europei. Organizația a remis statelor membre spre semnare *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*, recomandându-le să recunoască existența

limbilor minoritare pe teritoriile lor și să faciliteze utilizarea acestora în diverse domenii. Cerințele *Cartei* au readus în centrul dezbaterilor problematica legată de statutul limbilor minoritare în fiecare stat membru, ceea ce explică, de altfel, numărul relativ redus al statelor care au semnat-o¹⁵.

UE, după cum se știe, admite, în cadrul lucrărilor sale, 12 limbi oficiale și 11 limbi de lucru¹⁶. În realitate însă, marea majoritate a lucrărilor ei se desfășoară în engleză și franceză, ponderea limbii engleze fiind mereu în creștere. Aderarea noilor state ar putea crea o adevărată problemă în gestionarea lingvistică a activităților Uniunii, fapt din care se desprind două ipoteze ale unei eventuale soluții: reducerea numărului limbilor de lucru la 5 sau 6, ori utilizarea exclusivă a limbii engleze. Întrucât fiecare stat membru își va promova limba sa, negocierile riscă să fie dificile, cu atât mai mult cu cât decizia finală ar putea fi în contradicție cu concepția CE privind promovarea diversității lingvistice. Politica lingvistică neoliberală promovată de UE, bazată pe concurența liberă a funcționării limbilor, favorizează instaurarea supremației limbii engleze, compromițând astfel aplicarea dispozițiilor legislațiilor lingvistice naționale.

În concluzie putem afirma următoarele:

1. Există numeroase motive pentru ca chestiunile legate de politicile lingvistice să fie în centrul atenției factorilor de decizie, cercetătorilor, societății civile în ansamblu, cel puțin în prima ju-

mătate a secolului al XXI-lea.

2. Gestionarea situațiilor plurilingve înseamnă, de fapt, managementul concurenței lingvistice pe piața limbilor. Aceasta din urmă nu poate fi lăsată la voia întâmplării. Pentru contracararea dominației unei limbi forte și promovarea diversității lingvistice este necesară intervenția sociolingvistică din exterior.

3. Actualmente, concurența lingvistică a depășit limitele teritoriale ale unui stat, dobândind dimensiuni internaționale. Pentru a-și păstra identitatea națională amenințată de pericolul uniformizării lingvistice și culturale, statele vor fi nevoite fie să conteste regulile supranaționale, fie să adapteze politicile lor lingvistice la noul cadru internațional.

NOTE

¹ Termenii „plurilingv” și „plurilingvism” se utilizează pentru analiza și descrierea coexistenței limbilor într-un anumit spațiu geografic. A se compara cu „multilingv” și „multilingvism”, care reflectă mai degrabă cunoașterea mai multor limbi de către un individ. (Pentru mai multe detalii, vezi Truchot, 1994.)

² „Lorsqu’elles sont dans le même espace social, les langues instaurent entre elles une forme de lutte qui équivaut à la sélection naturelle des espèces.” (Chaudenson 2000, 191).

³ Vezi: Constituția Republicii Moldova, 1994, art. 10, 13, 35, 118; Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, 1989, art. 1, 3, 7, 9, 21, 24.

⁴ „În actualele condiții, este necesar să se creeze posibilități reale pentru ca bililingvismul moldo-rus să devină realitate” („Conceptia...”, în *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, nr. 1-5, 1 ianuarie 2004, p. 49).

⁵ Ideea unității limbii și națiunii a dominat spiritele romantice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Transformarea statelor teritoriale în state-națiuni a condiționat promovarea limbilor comune în rolul de limbi naționale pe întreaga durată a secolului al XIX-lea, iar pentru unele naționalități s-a extins și în secolul al XX-lea. (Pentru mai multe detalii vezi Baggioni, 1997.) Aceeași paradigmă „o limbă, o națiune, un stat” o regăsim în următoarea afirmație a sociolingvistului F. Laroussi: „Hormis des emblèmes simples tels que le drapeau et la plaque d’immatriculation des véhicules, c’est la langue qui constitue l’emblème national le plus important.” (Laroussi, 2003, 3).

⁶ Este revelatoare în această ordine de idei opinia lui J.B. Marcellesi, care consideră că ecuația „o limbă, un popor, o națiune, un stat” este discutabilă. Referindu-se la situația sociolingvistică din Corsica, J.P. Marcellesi menționează următoarele: „...dans bien des cas on rattache des variétés linguistiques à une „langue” parce qu’une construction étatique ou plus largement politique voire, géographique a imposé comme système commun l’une de ces variétés ou un ensemble de choix formels. De plus, contrairement à ceux qui affirment qu’il y a un peuple corse parce qu’il y a une langue corse, je crois avoir montré qu’il y a quelque chose qu’on appelle „langue corse” parce qu’il y avait une communauté historico-géographique corse (Marcellesi, 2003, 157). Această constatare aruncă lumină și asupra

afirmațiilor sterile privitoare la „limba moldovenească”.

⁷ Vezi: „Concepția...”, *ibidem*.

⁸ J. Fishman a studiat evoluția re-vitalizării limbilor: franceză în Québec, catalană în Catalonia și ebraică în Israel.

⁹ Haut comité pour la défense et l'expansion de la langue française.

¹⁰ Legea „Bas-Lauriol” a fost adoptată la 31 decembrie 1975 și prevedea un mecanism de îmbogățire și utilizare a limbii franceze în toate ministerele în scopul de a contracara utilizarea cuvintelor de origine străină, mai ales engleză.

¹¹ La langue de la République est le français (art. 2 de la Constitution, 1992).

¹² Legea Toubon a fost adoptată la 4 august 1994 și prezintă o modificare a Legii „Bas-Lauriol”.

¹³ „Dans un cadre de pensée post-moderne, la langue se comprend alors mieux, non comme une chose qui existe en elle-même et sert les pouvoirs établis, mais comme une relation entre ses diverses formes: une forme instrumentale et un contenu symbolique” (Gueunier, 1985, 142).

¹⁴ În cazul dat este vorba de insecuritatea lingvistică. Conceptul de „insecuritate lingvistică” a fost introdus în circuitul sociolingvistic de W. Labov și dezvoltat de M. Francard. Ambii cercetători au studiat situațiile de insecuritate lingvistică **in**tralingvistică. Astfel, insecuritatea lingvistică este definită de M. Francard ca „la manifestation d'une quête de légitimité linguistique, vécue par un groupe social dominé, qui a une perception aiguïlée tout à la fois des formes linguistiques qui attestent sa minorisation et des formes linguistiques à acquérir pour progresser dans la

hiérarchie sociale.” (Francard, 1997, 171-172). Pentru mai multe detalii vezi: (Labov, 1972; Francard, 1997). În cazul nostru însă este vorba de insecuritatea **inter**lingvistică.

¹⁵ Republica Moldova a semnat *Carta* pe data de 11 iulie 2002, dar nu a ratificat-o.

¹⁶ Limbile oficiale ale UE sunt limbile naționale ale statelor membre, iar limbile de lucru sunt toate aceste limbi cu excepția limbilor irlandeză și luxemburgheză.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Baggioni, Daniel, *Langue et nations en Europe*, Paris, Payot, 1997.
2. Baggioni, Daniel, *Du rôle des Etats dans la construction de l'unicité et de la diversité en Europe à l'aube de l'an 2000*. În: *Diversité Langues*, vol. II, 1997, <http://www.uquebec.ca/diverscite>.
3. Bossong, Georg, *Sprachusbau und Sprachpolitik in der Romania*. În: *Kloepfer, Rolf et al. (eds.) Bildung und Ausbildung in der Romania*. Bd. II: Sprachwissenschaft und Landeskunde. München, Fink, 1979, p. 491-503.
4. Calvet, Louis-Jean, *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Paris: Poche, 1999.
5. Cotelnic, Teodor, *Limba română în contextul sociolingvistic din Transnistria*. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*, 1998, nr. 1, p. 82-92.
6. Chaudenson, Robert, *Francopolyphonie et Francocacophonie: problématique de la coexistence des langues*. În: *Coexistence des langues dans l'espace francophone, approche*

macrosociolingvistică, Canada, AUF, 2000, p. 190-197.

7. Fishman, J. A., *Can threatened languages be saved?*, Toronto, Multilingual Matters, 2001

8. Francard, M., *Insécurité linguistique*. În: *Sociolingvistică* (Concepts de base), Liège, Mardaga, 1997, p.170-176.

9. Gardès-Madrey, Françoise / Brès, *Conflits de nomination en situation diglossique*. În: *France, pays multilingue*, T.2: Pratique des langues en France, Vermes, G./Boutet, J. (Eds.), Paris, 1987, p.78-90.

10. Gueunier, Nicole, *Place possible de la langue par rapport aux minorités culturelles*. În: *Revue de littérature comparée*, 1985, 2, p. 131-144.

11. Labov, W., *Sociolingvistică*, Paris, Les Editions de Minuit, 1972.

12. Laponce, Jean, *Langue et territoire (Travaux du Centre international de recherche sur le bilinguisme)*, A-19. Les presses de l'Université Laval, Québec, Les presses de l'Université Laval, 1984.

13. Laporte, Pierre-Etienne, *Les mots-clés du discours politique en aménagement linguistique au Québec et au Canada*. În: *Truchot, Claude et al. Le plurilinguisme européen. Théories et pratiques en politique linguistique*, Paris, Champion, Collection Politique linguistique, 2, 1994, p. 97-114.

14. Laroussi, Foued, *Quelle politique linguistique pour quel Etat-nation?* (Presentation). În: *Glottopol, Revue de sociolingvistică*, nr. 1, Rouen: Université de Rouen, 2003, p. 2-7.

15. Marcellesi, Jean-Baptiste, *Glottopolitique: ma part de vérité*. În: *Glottopol, Revue de sociolingvistică*, nr. 1, Rouen: Université de Rouen, 2003, p. 155-157.

16. Martinet, André, *Bilinguisme et diglossie. Appel à une vision dynamique des faits*. În: *La linguistique*, 1982, 18.1, p. 5-16.

17. Soltan, Petru, *Tancuri contra literelor latine*. În: *Literatura și arta*, 1991, nr. 1, 1 ianuarie.

18. Truchot, Claude et al. *Le plurilinguisme européen. Théories et pratiques en politique linguistique*, Paris, Champion, 1994.

19. Truchot, Claude, *Les langues européennes dans les espaces globalisés. Esquisse d'un cadre d'analyse*. În: *Les linguistiques appliquées et les sciences du langage*, Actes du 2ème Colloque de Linguistique Appliquée, Université de Strasbourg, 1997, p. 265-271.